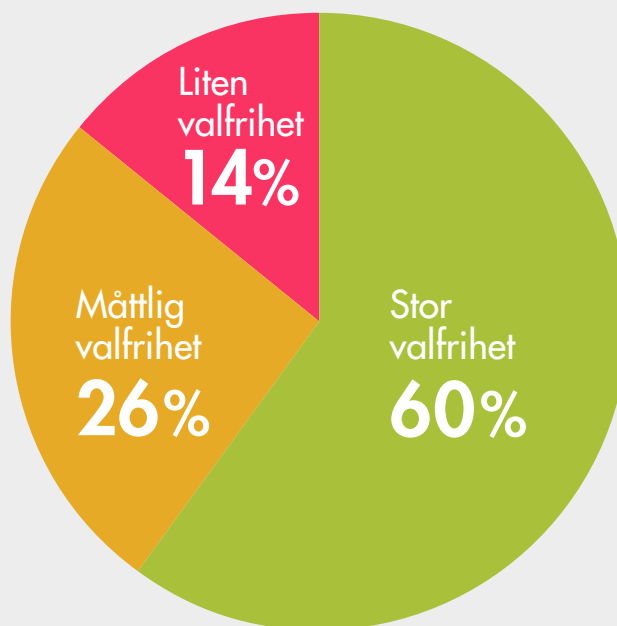

Valfrihetsindex 2022

- Detaljhandel av alkohol
- Elnät
- Fjärrvärme
- Kollektivtrafik
- Sophämtning
- Vattenförsörjning

- Arbetsförmedling
- Bostäder
- Högre utbildning
- Inkomst- och sjukförsäkringar
- LSS
- Pensioner
- Specialistvård
- Spel
- Tåg
- Vuxenutbildning
- Äldreomsorg

- Apotek
- Bank- och finanstjänster
- Barnomsorg
- Begravningar
- Bilprovning
- Detaljhandel
- Elhandel
- Flyg
- Färjetrafik
- Grundskola och gymnasier
- Hantverkstjänster
- Hotell- och besöksnäringen
- Här- och skönhetsvård
- Kultur och nöjen
- Livförsäkringar
- Långfärdsbussar
- Mat och dryck på lokal

- Posttjänst
- Primärvård och annan öppenvård
- Sakförsäkringar
- Tandvård
- Taxi
- Telefoni och IT-tjänster
- Tidningar
- TV och radio
- Veterinärer

Valfrihetens
Vänner

Kraftigt ökad valfrihet i Sverige de senaste decennierna

Den här rapporten innehåller en sammanställning av Valfrihetsindex för 2022. Genom en granskning av möjligheterna för människor att välja inom drygt 40 olika områden ges en sammantagen bild av valfriheten i Sverige.

Valfrihet handlar om att kunna välja mellan olika alternativ – antingen genom att betala för varor och tjänster med egna pengar eller genom att välja mellan olika skattefinansierade leverantörer.

För varje område som täcks i rapporten definieras valfriheten som stor, måttlig eller liten. Ökat välstånd ger ofta, men inte alltid, fler alternativ att välja mellan inom olika områden. Vårt valfrihetsindex handlar dock inte primärt om det, utan om att konsumenterna har rätt att välja olika varor och tjänster.

Från begränsad till stor valfrihet

I rapporten görs en jämförelse mellan situationen i Sverige idag jämfört med 1985, innan olika valfrihetsreformer började genomföras.

Skillnaden är tydlig. Valfriheten i Sverige är markant större idag än på 1980-talet.

1985 var rätten att välja liten eller obefintlig inom närmare 60% av de områden som har granskats. Idag är den siffran 14%.

Från 1985 till idag har andelen områden där valfriheten är stor ökat från 26% till 60%.

Inte på något område har valfriheten minskat sedan 1985.

Folk gillar att välja

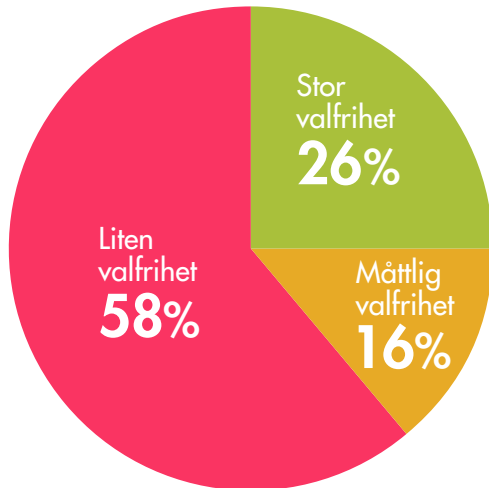
Friheten att välja är populär. Idag går närmare 3 av 10 gymnasieelever på en fristående skola, två tredjedelar av svenskarna har gjort ett aktivt vårdval och nio av tio äldre i de kommuner som har infört Lagen om valfrihet (LOV). 79 procent av alla som har personlig assistans har valt en privat utförare.

Rapporten har tagits fram som ett faktaunderlag av Valfrihetens Vänner, ett nätverk som grundats av entreprenörer och företagsledare med ett engagemang för valfrihet och fri företagsamhet.

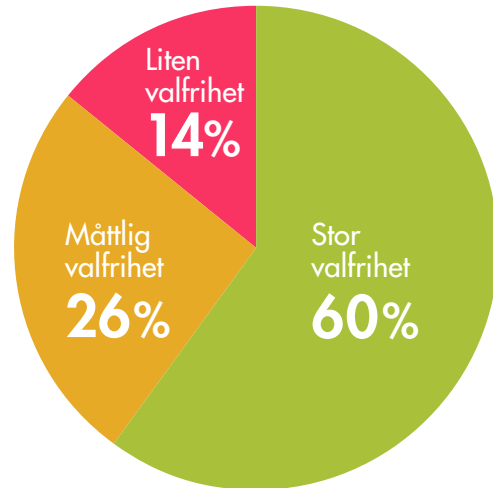
Vid frågor eller om du önskar komma i kontakt med nätverket, skicka gärna ett meddelande till info@valfrihetsfakta.se så återkommer vi inom kort.

Trevlig läsning!

1985

2022

I vårt valfrihetsindex kategoriseras områden efter om det råder stor, måttlig eller liten valfrihet.

Stor valfrihet

Konsumenten får välja fritt. Det finns etableringsfrihet så att det går att välja mellan olika alternativ.

Antingen betalar konsumenten med egna pengar eller så väljer man mellan olika skattefinansierade leverantörer.

Måttlig valfrihet

Konsumenten har viss valfrihet. Det finns etableringsfrihet, men inte konkurrens på lika villkor.

Möjligheten att välja begränsas av att det offentliga har en dominerande ställning inom området eller så finns rätten att välja bara i vissa delar av Sverige.

Liten valfrihet

Konsumenten har ingen eller mycket begränsad valfrihet. Det kan ha olika orsaker.

Det kan handla om ett naturligt monopol som gör att det bara finns en leverantör. Men det kan också handla om ett politiskt beslutat monopol.

Summering – valfriheten i Sverige 1985 och 2022

1985	Affärer	2022
●	Apotek	●
●	Detaljhandel	●
●	Detaljhandel av alkohol	●

Affärer

Svensk handel präglas sedan länge generellt av stor valfrihet. Undantagen gäller framförallt apotek och alkoholförsäljning.

Alla svenska apotek förstatligades 1970. Under närmare fyra decennier fanns bara en leverantör av apotekstjänster. Monopolet avskaffades 2009 och nu finns det många olika apotek att välja mellan.

Försäljning av alkohol till privatpersoner har varit monopoliserad sedan mitten av 1800-talet. Numer finns möjlighet att handla från utlandet på nätet, så länge som man betalar svensk alkoholskatt för produkterna.

1985	Infrastruktur	2022
●	Bostäder	●
●	Elhandel	●
●	Elnät	●
●	Fjärrvärme	●
●	Posttjänst	●
●	Sophämtning	●
●	Vattenförsörjning	●

Infrastruktur

När det gäller grundläggande infrastruktur är valfriheten i många fall begränsad.

Inom ett antal områden finns naturliga monopol: elnät, fjärrvärme och vattenförsörjning. När det gäller sophämtning finns lagstadgade monopol för varje kommun.

Försäljning av el och posttjänster var tidigare lagstadgade monopol, men öppnades för konkurrens på 1990-talet. Idag finns omkring 150 olika elbolag att välja mellan.

Valet av bostad är fritt, men hyresregleringen gör att utbudet av hyreslägenheter är mindre än vad det annars skulle vara i framförallt Stockholmsregionen.

1985	Resor	2022
●	Flyg	●
●	Färjetrafik	●
●	Hotell- och besöksnäring	●
●	Kollektivtrafik	●
●	Långfärdsbussar	●
●	Taxi	●
●	Tåg	●

Resor

Med undantag för kollektivtrafik, där det bara finns en huvudman per kommun eller region, finns det idag betydande valfrihet när det gäller resor.

De tidigare monopolerna för långfärdsbussar och taxi avskaffades i början av 1990-talet.

Fram till 1992 fick inget annat flygbolag flyga på de sträckor som SAS eller Linjeflyg trafikerade. Idag finns möjlighet att välja mellan ett antal flygbolag på flera inhemska flygsträckor.

Fram till 2011 hade SJ monopol på fjärrtåg för persontrafik. SJ har fortfarande en dominerande ställning, men numer finns möjlighet att välja mellan olika tågbolag på ett antal sträckor.

Vad är ett naturligt monopol?

Områden där det krävs mycket höga investeringskostnader för att ta sig in på marknaden brukar ofta kallas för "naturliga" monopol. Det finns exempelvis ingen ekonomi i att bygga ett nytt konkurrerande elnät i samma område där det redan finns ett elnät som har byggts ut under lång tid.

Naturliga monopol skiljer sig från lagstadgade monopol genom att det inte är förbjudet att erbjuda konkurrerande verksamhet.

1985	Tjänster	2022
●	Arbetsförmedling	●
●	Bank- och finanstjänster	●
●	Begravningar	●
●	Bilprovning	●
●	Hantverkstjänster	●
●	Hår- och skönhetsvård	●
●	Inkomst- och sjukförsäkringar	●
●	Livförsäkringar	●
●	Pensioner	●
●	Sakförsäkringar	●
●	Telefoni och IT-tjänster	●
●	Veterinärer	●

1985	Underhållning	2022
●	Kultur och nöjen	●
●	Mat och dryck på lokal	●
●	Spel	●
●	Tidningar	●
●	TV och radio	●

1985	Utbildning och omsorg	2022
●	Barnomsorg	●
●	Grundskola och gymnasier	●
●	Högre utbildning	●
●	LSS	●
●	Primärvård och annan öppenvård	●
●	Specialistvård	●
●	Tandvård	●
●	Vuxenutbildning	●
●	Äldreomsorg	●

Tjänster

För de flesta allmänna tjänster finns idag stor eller åtminstone måttlig frihet att välja mellan olika leverantörer.

Under de senaste decennierna har valfrihet införts inom ett antal områden.

Från att vara hänvisad till Televerket för alla former av telefonitjänster har vi idag gått till att kunna välja bland hundratals leverantörer.

Marknaden för fordonsbesiktning avreglerades 2011. Sedan dess har antalet besiktningstationer ökat kraftigt i hela landet. Konsumenterna kan välja mellan ett antal olika besiktningföretag.

I början av 1990-talet blev det möjligt för andra än staten att bedriva arbetsförmedling. Den statliga förmedlingen förlorar alltmer sin tidigare dominerande ställning.

När det gäller finansiella tjänster öppnas marknaden upp för utländska aktörer under andra halvan av 1980-talet. Pensionsreformen på 1990-talet innebar att det finns möjlighet att välja hur en del av den allmänna pensionen placeras. Andra reformer har skapat ett större utbud av olika typer av försäkringar.

Underhållning

Valfriheten inom underhållning har blivit större sedan 1985.

1987 startades Sveriges tredje TV-kanal TV3. Sedan TV-marknaden öppnades helt och hållet i början av 1990-talet har utbudet ökat markant. Idag går det att köpa paket med 75 fasta kanaler. Till det kommer möjligheten att se olika kanaler och alla möjliga program på nätet.

Den 1 januari 2020 öppnades marknaden för vadhållning för fler svenskregistrerade aktörer än Svenska Spel. Casinon och spelmaskiner är fortfarande statliga monopol. Lotterier får endast arrangeras av staten eller föreningar.

Utbildning, vård och omsorg

Utbildning, vård och omsorg är det område där valfriheten har ökat mest de senaste decennierna.

Reformer under 1990-talet har gett miljontals människor rätt att välja bland annat förskola, grundskola, gymnasieskola, LSS-utförare, vårdcentral och äldreboende.

I vissa fall gäller valfriheten för alla i hela Sverige. I en del fall gäller rätten att välja endast i en del kommuner och regioner.

Merparten av verksamheterna inom utbildning och omsorg är till största delen eller 100-procentigt skattefinansierade. Människors rätt att välja bygger på möjligheten att välja utförare av olika tjänster.

Valfriheten i Sverige – per område

1985 2022

Affärer

Apotek

1970 förstatligades den svenska apoteksmarknaden. Under närmare 40 år fanns det bara en leverantör att tillgå för svenska konsumenter. Sedan avregleringen 2009 finns det åter många olika apoteksföretag att välja mellan. Antalet apotek har ökat kraftigt och de flesta har fått kortare sträcka till sitt närmaste apotek. Dessutom kan receptfria läkemedel nu sälja även i andra butiker.

Detaljhandel

Detaljhandeln i Sverige har så länge som den funnits präglats av stor valfrihet. Både när det gäller dagligvaruhandel och sällanköpshandel finns många olika aktörer att välja mellan för konsumenten.

Detaljhandel av alkohol

Försäljning av alkohol till privatpersoner har varit monopoliserad i Sverige sedan mitten av 1800-talet. De senaste decennierna har kraven på ökad valfrihet gjort att Systembolaget blivit mer kundvänligt än tidigare. 1991 kom de första butikerna med självbetjäning, vilken nu gäller i alla butiker. Sortimentet har utökats, delvis beroende på att det sedan Sveriges EU-inträde är möjligt att privatimportera alkohol från andra EU-länder så länge som svensk alkoholskatt betalas för varorna.

Infrastruktur

Bostäder

Alla har friheten att välja bostad, men hyresregleringen gör att utbudet av hyreslägenheter är mindre än vad det annars skulle vara i framförallt Stockholmsregionen. Så ser det ut 2022, och så såg det ut 1985.

Elhandel

Fram till avregleringen 1996 hade den lokala nätägaren ensamrätt att sälja el i sina egna nät. Idag finns det hundratals aktörer för konsumenten att välja mellan.

Elnät

Elnät är ett naturligt monopol och det är därför logiskt att det inte finns någon valfrihet inom ett visst område. För att byta leverantör av elnät behöver man flytta till ett annat område där någon annan leverantör sköter elnätet.

Fjärrvärme

Fjärrvärme är ett naturligt monopol vad gäller infrastrukturen som sådan. Under 2000-talet har förutsättningarna för att tillåta fler aktörer att konkurrera inom samma fjärrvärmenät (som med elhandeln inom elnäten) utretts och diskuterats. Ännu finns ingen sådan lagstiftning på plats.

Posttjänst

Fram till 1993 hade statliga Postmyndigheten monopol på posttjänster. 1991 grundades Citymail som gick runt lagen och 1993 avskaffades regleringen formellt. Idag finns en mångfald av aktörer för konsumenten att välja mellan.

Sophämtning

Kommunerna har enligt lag monopol på att hämta hushållsavfall. Valfriheten är lika begränsad idag som den var 1985.

Vattenförsörjning

Vattenförsörjningen är ett naturligt monopol och därför är det logiskt att det inte finns olika vattenledningsnät att välja mellan inom samma geografiska område.

1985

2022

Resor

Flyg

Fram till 1992 var inrikesflyget präglat av liten valfrihet. SAS och dotterbolaget Linjeflyg hade ensamrätt på de sträckor man valde ut och resterande sträckor fick andra aktörer trafikera. Idag ser situationen annorlunda ut, med en mängd olika aktörer som flyger olika sträckor inrikes.

Färjetrafik

På sträckor där trafikunderlaget är relativt begränsat finns det ofta bara en leverantör av färjetransporter för privatpersoner. På andra sträckor finns det flera alternativ. Såväl 1985 som 2022 råder etableringsfrihet, vilket innebär att valfriheten är stor och att det finns flera alternativ att välja mellan där kundunderlaget är tillräckligt stort.

Hotell- och besöksnäringen

Som konsument finns det många olika hotell och turistföretag och liknande att välja mellan. Etableringsfrihet har gjort att det finns många olika aktörer, vilket har förstärkts ytterligare genom de senaste decenniernas tilltagande tillströmning av besökare från länder över hela världen.

Kollektivtrafik

Kollektivtrafiken i Sverige präglas av lokala/regionala monopol och liten valfrihet för konsumenten. Det finns bara en huvudman per kommun eller region och konsumenten kan inte välja mellan olika alternativ.

Långfärdsbussar

Fram till början av 1990-talet hade staten monopol på att erbjuda privatpersoner transport med långfärdsbussar. Idag har konsumenten en mängd olika aktörer att välja mellan på olika sträckor i Sverige.

Taxi

Taxi präglas idag av stor valfrihet men fram till 1990 var det hårt reglerat med liten frihet att välja. Endast ett bolag i varje kommun tilläts driva beställningsverksamhet och kommunens samtliga taxifordon behövde teckna transportörsavtal med denna beställningscentral. Prissättningen var också reglerad, vilket dämpade utbudet. Regleringarna och det dämpade utbudet skapade långa köer, framförallt på helgerna.

Tåg

1985 hade statsägda SJ monopol på långfärdståg i Sverige. Efter att monopolet avskaffades 2010 finns nu flera aktörer att välja mellan på flera sträckor i Sverige även om SJ fortfarande dominerar och har fördel av investeringar som gjordes under monopoletiden och system som varit anpassade för ett ensamt företag på marknaden.

Sedan SJ fick konkurrens på sträckan Stockholm-Göteborg har antal avgångar per dag ökat med 50 procent och det genomsnittliga biljettpriset minskat med 30 procent.

1985 2022

Tjänster

Arbetsförmedling

Den statliga myndigheten Arbetsförmedlingen hade fram till 1993 monopol på matchningstjänster. Sedan dess är det tillåtet med fristående matchningsföretag, och Arbetsförmedlingen står för enbart ett av tio nya jobb.

Bank- och finanstjänster

Konsumentens valfrihet för bank- och finanstjänster var måttlig 1985 och den är stor idag. Efter en succesiv avreglering har utbudet av utförare av tjänster ökat. Idag kan svenskar vända sig till 36 utländska banker på hemmaplan.

Begravningar

Såväl 1985 som idag är det fritt för anhöriga eller en person som förbereder sin egen begravning att välja mellan olika begravningsentreprenörer.

Bilprovning

Innan 2011 hade staten monopol på bilbesiktning. Därefter avreglerades marknaden och det blev fritt att etablera bilprovningssamhet. Sedan det blev möjligt att välja mellan flera olika besiktningföretag har antalet besiktningstationer i landet mer än fördubblats.

Hantverkstjänster

Valfriheten för hantverkstjänster har länge varit stor men genom RUT- och ROT-avdragens införande har mängden aktörer som konsumenten kan välja mellan ökat markant. Idag nyttjar över en miljon svenskar hushållsnära tjänster genom RUT-avdraget varje år.

Hår- och skönhetsvård

Alla har rätt att välja vilken frisör, nagelsalong eller likande som man vill gå till. Så var det 1985 och så är det idag.

Inkomst- och sjukförsäkringar

Marknaden för sjukförsäkringar domineras av den grundläggande statliga sjukförsäkringen som organiseras genom Försäkringskassan. Merparten av svenskarnas inkomstförsäkringar hanteras av olika a-kassor, som har en lagstadgad särställning. I takt med ökat välstånd har det under de senaste decennierna tillkommit allt fler tilläggsförsäkringar. Valfriheten är därmed större idag än 1985, men fortfarande domineras området av de grundläggande försäkringarna.

Livförsäkringar

Idag råder stor valfrihet när det gäller olika typer av livförsäkringar. Tidigare regleringar har avskaffats successivt. Fram till mitten av 1980-talet saknades etableringsfrihet, staten avgjorde om behov fanns för verksamheten. Därtill har olika prisregleringar och vinstutdelningsförbud som dämpade utbudet för konsumenterna tagits bort.

Pensioner

Fram till pensionsreformen 1990 fanns ingen valfrihet inom ramen för den allmänna pensionen. Tack vare premiepensionen kan konsumenten idag välja var en del av pensionen ska placeras.

Sakförsäkringar

Möjligheten att välja mellan olika företag som erbjuder olika sakförsäkringar för exempelvis hus, bil, båtar och husdjur är stor, 1985 liksom idag.

1985 2022

Telefoni och IT-tjänster

Fram till 1993 erbjöds Sveriges IT- och telekomtjänster av den statliga myndigheten Televerket och ingen valfrihet fanns. Fram till 1980 hade det även varit förbjudet att använda andra telefonsvarare och faxar än de från Televerket. Nu för tiden finns hundratals olika leverantörer inom området.

Veterinärer

Till skillnad från inom vården för människor har det länge funnits stor valfrihet för den som ska välja veterinärer och djursjukhus. Branschorganisationen Veterinärer i Sverige har för närvarande omkring 250 medlemmar.

Underhållning

Kultur och nöje

Svenska konsumenter har full frihet att välja mellan olika leverantörer av kultur och nöjen. Så är det idag och så var det 1985.

Mat och dryck på lokal

Mat och dryck på lokal har länge präglats av stor valfrihet i Sverige. Sedan 1980-talet har dock reglerna för alkoholtillstånd och öppettider blivit mer generösa. Det gör att det idag finns drygt tiotusen fler restauranger och barer med tillstånd att servera alkohol än för tre decennier sedan.

Spel

Fram till 2019 hade Svenska Spel monopol på vadhållningstjänster och onlinespel. Genom framväxten av ny teknik valde många spelare istället utländska spelbolag. Av det skälet genomfördes en omreglering av marknaden vilket gör att det nu finns närmare 100 registrerade spelbolag i Sverige. Casinoverksamhet och spelmaskiner är dock fortfarande monopoliserat. Lotterier får endast arrangeras av staten och ideella föreningar.

Tidningar

Utbudet av tidningar i Sverige har präglats av stor valfrihet ända sedan tryckfrihetens införande 1766.

TV och radio

Fram till 1992 hade staten monopol på TV- och radiotjänster och det var förbjudet att sända kommersiell TV. 1987 startade TV3 sändningar från Storbritannien. Fem år efter att monopolet avskaffades fanns det nio svenska TV-kanaler. Idag finns det 12 svenska kanaler som går att se i hela landet. Till det kommer ett mycket stort utbud genom olika TV-paket och ett närmast oändligt utbud på nätet.

Utbildning, vård och omsorg

Barnomsorg

1985 var fristående aktörer inom barnomsorgen förbjudna och konsumenten hade ingen valfrihet. En reform 1992 gjorde det möjligt att välja andra förskolor än de som drevs av kommunen. Idag är det fritt att välja förskola och en stor andel av landets förskolor är fristående, med olika typer av ägarformer.

Grundskolor och gymnasium

Innan friskolereformen 1992 var de allra flesta hänvisade till att gå i den kommunala skola som man bodde närmast. Idag kan alla välja mellan olika skolor. Många gör aktiva val. Andelen som går i fristående skolor har ökat stadigt under snart tre decennier. Idag går var sjätte elev i grundskolan i en friskola. Bland gymnasieelever har närmare 3 av 10 valt en friskola för sin utbildning.

Högre utbildning

Det står var och en fritt att välja mellan landets universitet och högskolor. Det gällde 1985 och det gäller 2022. Utöver några enstaka undantag är samtliga högre lärosäten statligt ägda. Det är inte möjligt att starta ett privat universitet med samma examensrätt som de statliga universiteterna. Valfriheten är därmed begränsad.

LSS

Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) infördes 1994 som ersättning för den tidigare Omsorgslagen. Rätten till stöd utökades. Fram till 2009 då Lagen om valfrihetssystem (LOV) tillkom hade den enskilda användaren av tjänsterna inte rätt att själv välja utförare. LOV innebär att varje kommun har möjlighet att överlåta till medborgarna att välja bland leverantörer av vissa offentligt finansierade tjänster. Det innebär att det 2022 finns valfrihet för LSS-användare i vissa kommuner och i andra inte.

Primärvård och annan öppenvård

På 1980-talet var valfriheten inom sjukvården mycket begränsad. För den som inte hade råd att betala både för den offentligfinansierade vården genom skatten och för annan privat vård, fanns ingen annan leverantör att välja än landstinget. Sedan 2010 är det obligatoriskt för alla landsting (som nu kallas regioner) att organisera primärvården genom valfrihetssystem.

Specialistvård

Även inom specialistvården har möjligheterna att välja ökat under de senaste decennierna. Den enskilda vårdkonsumenten är dock i de flesta fall hänvisad till den vård regionen erbjuder. Över hela landet behöver människor stå i kö för att få vård.

Tandvård

Folktandvården i varje region hade monopol på tandvård fram till 1999 då fristående aktörer tilläts erbjuda tandvård. Idag finns det en stor mängd tandvårdsaktörer att välja mellan.

Vuxenutbildning

Vuxenutbildningen drevs tidigare av enbart kommunala aktörer. Idag drivs den av fristående aktörer i vissa kommuner där det finns frihet att välja bland de aktörer som kommunen handlar upp via Lagen om offentlig upphandling (LOU). I andra kommuner finns det inte några andra alternativ än den kommundrivna vuxenutbildningen.

Äldreomsorg

Fram till 2009 fanns ingen valfrihet inom äldreomsorgen i Sverige. 2009 infördes Lagen om valfrihet (LOV) i vissa kommuner och i de kommuner som infört lagen finns idag olika äldreboenden att välja på. Nio av tio äldre nyttjar också friheten att välja idag. I andra kommuner är valfriheten begränsad.

**Valfrihetens
Vänner**

Valfrihetens Vänner är ett nätverk av entreprenörer och företagsledare som har ett engagemang för valfrihet och fri företagsamhet.

valfrihetsfakta.se